

УДК [343:351.853](458.2)

*Гулкевич Володимир Дмитрович,
кандидат юридичних наук,
начальник відділу прокуратури Івано-Франківської області*

ФОРМУВАННЯ СИСТЕМИ КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ КУЛЬТУРНОЇ СПАДЩИНИ У ЦЕРКОВНІЙ ДЕРЖАВІ У ХІХ СТОЛІТТІ

У статті досліджено історичний розвиток у ХІХ столітті законодавства Церковної держави про кримінальну відповідальність за злочини проти культурної спадщини. Проаналізовано положення важливих нормативних актів Церковної держави, які визначали правовий статус культурної спадщини та встановлювали покарання за посягання на визначні культурні цінності.

Ключові слова: культурні цінності; культурна спадщина; Церковна держава; злочини проти культурної спадщини; незаконне вивезення культурних цінностей; знищення та пошкодження культурних цінностей.

Постановка проблеми. Досвід законотворчості у царині кримінально-правової охорони культурної спадщини у нашій державі налічує лише кілька десятиліть. За час існування Радянського Союзу визначні пам'ятки культури не тільки належним чином не охоронялися, але й умисно та безкарно знищувалися за ідеологічними мотивами на підставі рішень злочинної влади.

Саме тому для розуміння причин встановлення та важливості удосконалення кримінально-правової охорони культурної спадщини доцільно вивчити виникнення та історичний розвиток законодавства про кримінальну відповідальність за злочини проти культурного надбання людства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвиток законодавства Церковної держави про правову охорону культурної спадщини та запровадження кримінальної відповідальності за посягання на надбання культури в Україні не досліджувався взагалі. Окремі положення зазначеного законодавства аналізувалися у працях науковців окремих країн Європи – Д.П.Демуро, А.Джуффідо, К.Г.Лерми та Д.Мательського.

Постановка завдання. Метою дослідження є вивчення основних положень системи кримінально-правової охорони культурних цінностей у Церковній державі у ХІХ столітті.

Виклад основного матеріалу дослідження. Починаючи з ХV століття, під час розквіту епохи Відродження, Церковна держава почала здійснювати значне втручання з метою запобігання знищенню та розтраті об'єктів мистецтва та археологічних знахідок [7, р. 122].

Папа Римський Пій II (1458-1464) 26 квітня 1464 року видав буллу *Cum Almat Nostram Urbem*, якою під карою штрафу та відлучення від церкви заборонив пошкодження або знищення без його дозволу античних будівель чи їх решток, навіть тих, що перебували у приватній власності. Ця заборона запроваджувалась через використання мешканцями Риму будівельних матеріалів, отриманих внаслідок пошкодження та знищення античних будівель, для зведення нових споруд [3].

З цього часу у Церковній державі періодично видавались нормативні акти, які також забороняли вчинення певних дій та передбачали покарання за їх скоєння. Зокрема, буллою Папи Римського Сікста IV (1471-1484) від 07 квітня 1474 року *Cum provida Sanctorum Patrum decretal* заборонено під страхом відлучення від церкви, штрафу та арешту розкрадання мармуру та інших прикрас із церков [6, р. 5]. Едиктом кардинала Федеріко Сфорца від 29 січня 1646 року встановлювалось покарання у вигляді штрафу на суму 500 дукатів та тілесні покарання за незаконне добування статуй, фігур, медалей, мармурових таблиць та інших античних та тогочасних пам'яток [7, р. 123].

Однак, лише під час понтифікату Папи Римського Пія VII (1800-1823) у Папській державі прийнято два нормативних акти, які вперше у Європі та й всьому світі, не лише комплексно регулювали правовий статус пам'яток культури, але й запровадили кримінальну відповідальність за посягання на них. Вагомими причинами для встановлення комплексної правової охорони культурних цінностей стала анексія наполеонівською Францією Церковної держави та вивезення у 1799-1814 років за її межі великої кількості цінних пам'яток культури. Кількість вивезених пам'яток сягала близько 15 мільйонів старовинних предметів [8, s.308].

Зокрема, 01 жовтня 1802 року кардинал Джузеппе Доріа Памфілі, після першого відновлення Церковної держави після французької окупації, від імені Папи Римського Пія VII оголосив едикт про охорону пам'яток (далі – едикт Памфілі) [2]. Цим едиктом, який складається з великої преамбули та 17 статей, встановлено правову охорону не лише античних пам'яток, але й культурних цінностей, які походили з інших історичних епох.

У розлогій преамбулі наголошувалось на значенні старовинних творів мистецтва для освіти та виховання людства, висловлювався жаль за їх втратою у минулому, утверджувалась необхідність збереження та примноження пам'яток. У ній також визначалась особа та повноваження Головного художнього інспектора.

Відповідно до ст. 1 едикту Памфілі заборонявся вивіз за межі Риму та Церковної держави предметів старовини, таких як:

- статуї, барельєфи, інші подібні твори, які зображували людей або тварин, виготовлені з мармуру, слонової кістки чи будь-якого іншого матеріалу;
- твори старожитнього, грецького або римського живопису, зняті зі стіни частини мозаїки;
- етрусські вази, вироби зі скла та інші барвисті твори, інші різьбярські вироби, античні вази;
- шліфовані геми та каміння, олов'яні та бронзові вироби;
- інші дорогоцінні предмети, малого чи великого розміру, відомі під назвою предмети антикваріату, публічні чи приватні, сакральні чи світські, без жодного винятку, навіть якщо вони є окремими фрагментами, з яких мистецтво та митці черпають натхнення, а саме: частини таблиць, надписів, обелісків, урн, свічників, люстр, саркофагів, інших старожитніх предметів, незалежно від матеріалу їх виготовлення, у тому числі, простих гончарних виробів.

Запроваджувалась така ж заборона вивезення пам'яток архітектури, які неможливо демонтувати (колони, капітелі, бази, перемички, фризи, різьблені рами та будь-які інші оздоби старовинних будівель), а також пів дорогоцінне каміння (халцедон, лазурит, східні алебастри, граніт та інші), навіть не оброблені, за винятком білого мармуру.

Відповідно до ст. 2 едикту Памфілі заборонялось вивезення творів живопису, виконаних на полотні чи дошці класичними авторами, які розвинули свій талант в епоху Відродження. Така ж заборона стосувалась творів живопису, які мали художнє чи наукове

значення, належали до певної школи. У цій же нормі наголошувалось на обов'язку осіб, відповідальних за надання дозволу на вивезення творів, не допускати помилок під час видачі такого дозволу.

Згідно ст. 4 едикту Памфілі особи, які вивозили за межі Риму чи Церковної держави перелічені вище предмети підлягали, крім конфіскації пам'яток, покаранню у виді штрафу в розмірі 500 золотих дукатів, болісному тілесному покаранню, за окремим рішенням Папи Римського, та позбавленню волі на 5 років. Такі ж покарання призначались продавцям вказаних предметів, посередникам і спільникам, якщо вони діяли умисно. Суворість покарання залежала від статусу особи, яка вивозила пам'ятки, важливості цих предметів та способу їх шахрайського вивезення.

Цікаво, що у цій же нормі передбачалась відповідальність різного роду пособників незаконного вивезення пам'яток. Зокрема, спільниками незаконного вивезення пам'яток визнавалися вантажники, теслі та інші ремісники, які умисно виготовляли ящики, скрині чи інші упакування, призначені для контрабанди пам'яток, візники, поганячі мулів та інші перевізники, котрі свідомо транспортували вказані предмети. Дії перевізників карались штрафом у розмірі 100 дукатів та тілесними покараннями, вантажники та ремісники підлягали лише штрафу у розмірі 10 дукатів.

Відповідно до ст. 5 едикту Памфілі на підставі дозволу Папи Римського, виданого після попередньої перевірки інспектора з питань мистецтва або комісара пам'яток чи їх помічників, допускались продаж предметів антикваріату та їх вивезення з Риму в інші місцевості Церковної держави. Однак, неподання документу, який підтверджував прибуття пам'ятки у визначений вказаними посадовцями населений пункт, каралось тілесними покараннями.

У ст. 6 едикту Памфілі передбачалась кримінальна відповідальність помічників інспектора з питань мистецтва або комісара пам'яток, місячний гонорар яких становив 20 дукатів, за неналежне виконання службових обов'язків у вигляді тяжких або особливо тяжких тілесних покарань.

Відповідно до ст. 7 едикту Памфілі з метою охорони цінних античних пам'яток заборонялось різного роду пошкодження або знищення статуй, барельєфів, надгробків, надгробних або інших старовинних пам'ятників, розплавлення старовинних оздоблених або простих медалей, металевих таблиць з написами, інших металевих предметів. Порушення цієї норми каралось штрафом або тілесними покараннями разом з примусовими роботами.

У ст. 9 едикту Памфілі підтверджено дію булли Папи Римського Сікста IV від 07 квітня 1474 року *Cum provida Sanctorum Patrum decretal* та під страхом штрафу та тілесних покарань заборонено винесення з публічних костелів, прилеглих до них будівель старовинних мармурових виробів, надписів на камінні, мозаїк, урн, інших орнаментів та скульптур. Згідно зі ст. 10 едикту Памфілі така ж заборона поширювалась і на твори образотворчого мистецтва.

Таке ж покарання передбачалось у ст. 12 едикту Памфілі особам, котрі під час ремонту публічних доріг або прилеглих до них територій, як у містах, так і у сільській місцевості, знищували античні будівлі та старовинні поховання, використовуючи їх частини як будівельні матеріали.

Відповідно до ст. 13 едикту Памфілі власник земельної ділянки чи працівник, які упродовж 10 днів з часу відшукання під час проведення земельних або сільськогосподарських робіт рухомих античних пам'яток не повідомили уповноважених службових осіб, втрачали право на ці предмети, а також могли бути покарані за присудом понтифіка.

Відповідно до ст. 13 едикту Памфілі неповідомлення відповідним представникам влади власником земельної ділянки чи найманим працівником про викопані під час будівельних робіт пам'ятки старовини каралося їх конфіскацією та іншими покараннями на розсуд понтифіка.

У ст. 14 едикту Памфілі заборонялося проведення розкопок з метою відшукування старовинних предметів та захованих скарбів без спеціального дозволу, умовами якого були обов'язок передачі частини знайденого до державної скарбниці та присутність представників влади. Порушення цієї норми каралося конфіскацією знайдених предметів та штрафом у розмірі 500 дукатів, який накладався, навіть, у тому випадку, коли винна особа нічого не відшукала.

Отже, едикт Памфілі крім норм, які регулювали правовий режим пам'яток культури, містив низку статей, що передбачали сувору кримінальну відповідальність за злочини проти культурної спадщини.

Однак, у 1808 році Церковна держава вдруге була анексована Францією та упродовж наступних 6 років знову втратила значну кількість культурних цінностей. Після відновлення державності продовжилась робота по удосконаленню правової охорони пам'яток культури.

Як наслідок, Папа Римський Пій VII 07 квітня 1820 року затвердив едикт кардинала Бартоломео Пакка (далі – едикт Пакка), який складається з преамбули та 61 статті [5].

У преамбулі едикту Пакка наголошувалось на важливості збереження пам'яток старовини, необхідності їх відновлення. Відповідно до ст. 1-3 едикту Пакка утворена Художня комісія, головним завданням якої визначено нагляд, юрисдикцію та управління античними та іншими пам'ятками. У ст. 3 едикту Пакка також підтверджувалась дія положень едикту Памфілі.

Водночас, новий едикт містив низку норм, які також передбачали відповідальність, однак не таку сувору як попередній, за делікти проти культурної спадщини.

Відповідно до ст. 7 едикту Пакка будь-який керівник, у чиєму розпорядженні перебували, як церковні, так і світські, будівлі, у яких зберігались збірки або хоча б один предмет античної скульптури, живопису, упродовж місяця зобов'язувався подати відповідним представникам влади докладний список цих предметів. У випадку неподання такого списку або подання неповного або недокладного списку винна особа каралась штрафом у розмірі 100 ескудо за кожен предмет.

У ст. 8 едикту Пакка передбачалось покарання вказаним вище керівникам за неповідомлення владі про намір відчуження пам'ятки старовини, занесеної до списку, у вигляді штрафу в розмірі половини вартості цієї пам'ятки.

На підставі положень ст. 9 едикту Пакка Художня комісія одержала право контролю кожного власника або володільця з метою виявлення предметів старовини, які мали велике значення для мистецтва чи науки, отримання їх опису з метою обмеження продажу пам'яток. Приховування факту продажу чи іншої передачі прав власності каралось конфіскацією пам'ятки.

Відповідно до ст. 33 едикту Пакка особа, яка проводила розкопки, зобов'язувалась щотижня повідомляти відповідні владні інституції про відшукані античні пам'ятки. Порушення цієї вимоги каралось конфіскацією знайденого предмета та штрафом у розмірі половини вартості кожної такої пам'ятки.

Згідно ст. 35 едикту Пакка пам'ятки старовини, які потрапили в обіг до прийняття відповідного рішення Художньої комісії, підлягали примусовому вилученню, на винну в цьому особу накладався штраф у розмірі 100 дукатів.

У ст. 37 едикту Пакка передбачалось право землевласника володіння знайденим предметом старовини, вибраним для передачі державі, за умови, що перед майбутнім продажем предмета він повідомить про це владу для можливого викупу античної пам'ятки. Відповідно до ст. 38 едикту Пакка незаконна продаж відшуканих пам'яток каралась їх конфіскацією.

На підставі ст. 39 едикту Пакка у випадку відшукування під землею старовинної будівлі відповідним владним органам подавалась декларація та опис пам'ятки. Порушення цієї норми каралось штрафом у розмірі 500 скудо.

Відповідно до ст. 40-42 едикту Пакка заборонялось знищення мурів, склепінь інших частин старовинних будівель, знищення та пошкодження залишків поховань, лазень, навіть якщо ці об'єкти знаходились під землею, а також усунення написів на руїнах. Порушення цієї заборони, згідно з ст. 43 едикту Пакка, каралось конфіскацією пам'яток і сплатою коштів на їх відновлення.

Найсуровіше покарання у вигляді позбавлення волі строком на 1 рік призначалось власникам нерухомості за знищення пам'яток старовини, які ними зберігались, або ж за їх використання у низьких та негідних цілях (ст. 44 едикту Пакка).

У ст. 51-56 едикту Пакка містилась низка заборон, порушення яких каралось штрафом у розмірі 150 скудо та зобов'язанням відновлення пошкоджених пам'яток. Зокрема, заборонялось вчинення таких дій:

- видобування пуцолану (будівельного матеріалу вулканічного походження) без попереднього інформування органів влади про місце робіт;
- винесення з публічних костелів, прилеглих до них будівель мармурових виробів, творів живопису, надписів, мозаїк, урн, декоративної підлоги та інших оздоб або пам'яток (повторення та уточнення положень ст. 9 та 10 едикту Памфілі);
- перенесення, відрізання, розбивання, інші пошкодження або псування цінних старовинних скульптур, барельєфів, обелісків, таблиць, фундаментів, невеликих мармурових колон, які знаходяться на площах, вулицях та арках шляхетного міста Риму, а також переплавлення старих оздоблених металів, медалей, медальйонів та інших подібних предметів;
- пошкодження пам'яток старовини, які знаходяться на поверхні, або ж добування з них матеріалу, навіть з метою будівництва публічних доріг чи зміцнення публічних будівель.

Едикти Памфілі та Пакка вперше у Європі забезпечували комплексну правову охорону як церковних, так і світських культурних цінностей. Особливо важливим було встановлення кримінальної відповідальності за вчинення злочинів проти культурної спадщини.

У кримінально-правових нормах едиктів достатньо чітко викладена об'єктивна сторона кримінальних правопорушень. Перелік матеріальних об'єктів, які визнавались предметом описаних вище деліктів, максимально деталізувався, однак не був вичерпним. Подібний недолік характерний і для сучасного законодавства про охорону культурної спадщини багатьох держав. Суб'єктивна сторона більшості злочинів характеризувалась умисною формою вини.

У той час, наприклад, законодавство Російської Імперії зовсім не знало кримінальної відповідальності за посягання на культурні цінності у прямому сенсі цього слова, хоча окремі російські науковці намагаються нав'язати хибну уяву про наявність такої відповідальності. Зокрема, Л.Р.Клебанов стверджує, що в Уложенні про покарання кримінальні та виправні 1845 року у главі 4 розділу «Злочини проти віри» містилась норма про кримінальну відповідальність за злочин проти культурних цінностей. Він зовсім

необґрунтовано визнає таким злочином святотатство, тобто розкрадання церковного майна з церков, каплиць, ризниць та інших постійних та тимчасових церковних сховищ [1, с. 91-92]. Очевидно, що такий висновок неможливо визнати правильним, оскільки предметом цього злочину було церковне майно, незалежно від його цінності для культури.

Натомість, едикти Памфілі та Пакка встановили кримінальну відповідальність не лише за посягання на церковні, але і на світські культурні цінності.

Висновки. Вперше у Європі, та й у всьому світі, визнано злочинами незаконне вивезення культурних цінностей за межі держави, знищення та пошкодження пам'яток культури, порушення правил проведення археологічних розкопок та ін. Криміналізація цих діянь пояснювалась необхідністю збереження культурних цінностей для забезпечення збільшення відвідувачів м. Рим та Церковної держави, використання шедеврів культури для освітніх та навчальних цілей.

Едикти Памфілі та Пакка послужили джерелами для прийняття законодавства про охорону культурних цінностей в інших італійських державах до їх об'єднання у 1861 році [7, р. 124; 4, р. 3]. В інших європейських державах упродовж XIX століття тривали дискусії про необхідність застосування аналогічних правових приписів і лише у 1899 році Греція, друга на континенті, прийняла закон про старожитності [8, с. 310].

Положення едиктів Памфілі та Пакка не втратили своєї актуальності і сьогодні. Анексія Російською Федерацією Автономної Республіки Крим разом з належними українському народу культурними цінностями, розграбування та знищення пам'яток культури на території частин Донецької та Луганської областей, яка контролюється проросійськими терористичними угрупованнями, вимагають посилення кримінально-правової охорони культурної спадщини в Україні.

Список використаних джерел

1. Клебанов Л.Р. Уголовно-правовая охрана культурных ценностей / Л.Р. Клебанов. – Москва: Норма: Инфра-М, 2011. – 352 с.
2. Chirografo della Santità di Nostro Signore Papa PioVII in data del primo ottobre 1802. Sulle antichità, e belle arti in Roma, e nello Stato ecclesiastico. Con editto dell'Eminentissimo, e Reverendissimo Signor Cardinale Giuseppe Doria Pamphilj Pro-Camerlengo di Santa Chiesa [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://online.scuola.zanichelli.it/ilcriccoditeodoro/2010/03/26/legislazione/> (дата звернення: 26.09.2016 року).
3. Cum Almam Nostram Urbem – 26 aprile 1462. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://online.scuola.zanichelli.it/ilcriccoditeodoro/2010/03/26/legislazione/> (дата звернення: 25.09.2016).
4. Demuro G.P. Beni culturali e tecniche di tutela penale / G.P. Demuro. – Milano: Dott. A. Giuffrè Editore, 2002. – 539 p.
5. Editto del Cardinale Camerlengo Pacca del 7 aprile 1820. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.patrimonioculturale.net/testi/18200407_pacca.pdf (дата звернення - 26.09.2016 року).
6. Giuffrida A. Contributo allo studio della circolazione dei beni culturali in ambito nazionale / A. Giuffrida. – Milano: Dott. Giuffrè Editore, 2008. – 460 p.
7. Lerma C.G. Delitos contra el patrimonio cultural: Articulos 321 a 324 del Código Penal / C.G. Lerma. – Valencia: Tirant lo Blanch, 2001. – 782 p.
8. Matelski D. Znaczenie prawodawstwa Państwa Kościelnego dla ochrony zabytków w XIX i XX wieku / D. Matelski // Prawna ochrona zabytków. Redakcja naukowa T.Gardocka, J.Sobczak. – Toruń: Wydawnictwo Adam Marszałek, 2010. – S. 304-338.

Гулкевич В. Д. Формирование системы уголовно-правовой охраны культурного наследия в Церковном государстве в XIX столетии

В статье исследовано историческое развитие в XIX столетии законодательства Церковного государства об уголовной ответственности за преступления против культурного наследия. Произведен анализ положений нормативных актов Церковного государства, которые определяли правовой статус культурного наследия, устанавливали наказания за совершение посягательств на культурные ценности.

Ключевые слова: культурные ценности, культурное наследие, Церковное государство, преступления против культурного наследия, незаконный вывоз культурных ценностей, уничтожение и повреждение культурных ценностей.

Hulkevych V. D. Formation of the system of criminal legal protection of cultural heritage in the State of the Church in the XIX century

The historical development of the legislation about criminal responsibility for crimes against cultural heritage in the XIX century in the State of the Church is analyzed in the article. The provisions of two important Papal edicts of XIX century determined the legal status of cultural heritage, imposed penalties for committing crimes against cultural values are researched in detail.

Key words: cultural property, cultural heritage, the State of the Church, crimes against cultural heritage, illicit export of cultural property, destruction and damage of cultural property.

Надійшла до редакції 29 березня 2017 р.

